

KIBBOETSOPVOEDING: HISTORISCHE ACHTERGRONDEN EN SOCIAAL-EMOTIONELE GEVOLGEN¹

door

Carlo Schuengel
Marinus H van IJzendoorn

1 Inleiding

De kibboets wordt wel beschouwd als een van de weinige geslaagde utopische experimenten met radicaal nieuwe samenlevingsvormen. De kibboets heeft in ieder geval lang genoeg weten stand te houden om vier generaties te laten opgroeien. De vanzelfsprekendheid van de gangbare westerse leefwijze en opvoeding wordt daarmee ter discussie gesteld. De kibboets laat zien dat er duurzame alternatieven zijn voor het traditionele gezinsleven. De vraag is echter welke voor en nadelen zijn aan deze alternatieven verbonden, met name voor de opgroeiende kinderen? In dit artikel willen we deze vraag proberen te beantwoorden tegen de achtergrond van recente ontwikkelingen in het kibboetsleven en in het licht van het toenemende aantal empirische studies naar de sociaal-emotionele gevolgen van kibboetsopvoeding. Deze discussie is ook relevant voor de voltijdse opvang van jonge kinderen in Nederlandse kinderdagverblijven.

2 Historische achtergronden

In 1909 werd de eerste kibboets gesticht, toen het Palestina-bureau, dat de beginnende joodse kolonisatie van het latere Israel coördineerde, landbouwgrond aan een kleine arbeiderscommune in beheer gaf (Liegle, 1974). De pioniers van de kibboetsbeweging waren veelal intellectuele jongeren die aan de in hun ogen verstikkende sjtetl-cultuur probeerden te ontkomen – de cultuur van de Oosteuropese joden die in de getto's een marginaal bestaan leidden (Selier, 1977, Melzer, 1988). Ze zetten zich vooral af tegen de patriarchale organisatie van het leven in het getto en tegen de orthodoxe geloofsopvattingen. Hun inspiratiebron was het Chassidisme, een meer seculiere opvatting van het jodendom. Daarnaast werd de eerste kibboets-generatie door het socialisme geïnspireerd. Het anti-semitisme in de biederse arbeidersbeweging belemmerde joodse intellectuelen hun socialistische idealen in hun geboorteland na te streven. Emigratie naar Palestina leek de enige mogelijkheid te zijn om jood-zijn en socialisme met elkaar te verenigen. Het zionisme was uiteraard een belangrijke drijfveer: de idee dat de toekomst van het jodendom ligt in het vestigen van een joodse staat. Onder invloed van de pogroms begon de emigratie vanuit Oost-Europa naar Palestina op gang te komen, waar de joodse nationalistische partijen hun staat hadden geprojecteerd. Pas later, in de jaren twintig, ontstond de emigratie uit Duitsland.

De kibboets als productiesysteem was vooral in de begintijd primair gericht op landbouw, en legde zo de economische basis voor de stichting van de joodse staat. De kibboets ontstond in een vijandige omgeving: politiek gezien werd een koloni-

satie-rol vervuld en geografisch gezien werd onder barre omstandigheden onontgonnen land in cultuur gebracht. Zionistische en socialistische idealen dienden gepaard te gaan met een uiterst efficiënte benutting van natuurlijke hulpbronnen en arbeidskracht. Zo werden geen lonen betaald: het individu werkte voor de groep, niet voor zichzelf. Het collectieve belang bepaalde en garandeerde het individuele belang. De afkeer van patriarchisme uitte zich voorts in een radicaal streven naar een gelijke positie van mannen en vrouwen. In het gezin- en beroepsleven streefden vrouwen naar een gelijke positie ten opzichte van de mannen (Spiro, 1979; Fölling-Albers, 1988). Collectieve opvoeding werd al vroeg in de geschiedenis van de kibboets gezien als een middel om de gelijkheid van man en vrouw te bevorderen. Collectieve opvoeding stelde vrouwen in staat te blijven werken ook als ze kinderen kregen. Het arbeidspotentieel dat door collectieve kinderopvang werd vrijgemaakt was vooral in de beginperiode van vitaal economisch belang. Bovendien werd door opvoeding buiten gezinsverband het individualisme bij kinderen tegengegaan: men beoogde een 'nieuwe mens' te creëren die in een egalitaire en solidaire samenleving zou kunnen functioneren (Berman, 1988; Bettelheim, 1969).

3. Collectieve opvoeding in de praktijk

Kibboetsopvoeding in de praktijk is nooit een eenvoudige afspiegeling van het socialistische, reformpedagogische en psychoanalytische gedachtegoed van de stichters van de kibboetsbeweging geweest. Daarvoor waren de politieke en sociaal-economische omstandigheden te weerbarstig. Voorts kan ook niet van een monolithische beweging worden gesproken. Al sinds de beginperiode zijn kibboetsen verbonden aan overkoepelende organisaties van diverse politieke signatuur. Tegenwoordig zijn bijna alle kibboetsen bij de meer socialistische en traditionele kibboets-*Artzi* beweging en bij de meer liberale en moderne kibboets-*Takam* beweging aangesloten. De verschillen tussen deze twee bewegingen zijn overigens in der loop der jaren aanzienlijk minder geworden. In globale zin kan wel een gemeenschappelijk leef- en opvoedingspatroon in de kibboets van de jaren vijftig, zestig en zeventig worden geschetst (Ben-Yaakov, 1972; Rabin & Beit-Hallahmi, 1982; Liegle, 1974; Bettelheim, 1969; Tiger & Shepher, 1975).

Al vanaf enkele dagen na de geboorte werden de zuigelingen ondergebracht in een speciaal huis, waar ze onder de hoede van een kinderverzorgster (*metapelet*) werden geplaatst. De moeders werden gestimuleerd hun kinderen zelf te zogen, onder andere vanwege het veronderstelde verband met de ontwikkeling van een gezonde moeder-kind relatie.² De eerste levensjaren brachten de kinderen het grootste deel van de dag in een vast groepje leeftijdgenoten (4 à 6 kinderen) door, onder supervisie van een metapelet. Zelfs in de vroegkinderlijke periode werd de functie van metapelet aan verschillende personen toegewezen (Ben-Yaakov, 1972). Tussen het avondeten en het naar bed gaan was er gelegenheid voor contact van het kind met de ouders, in kibboetsen zonder collectieve overnachting gold dat ook voor de nacht. Sinds 1964 was er ook gedurende de ochtend gelegenheid voor contact tussen ouders en hun kinderen tijdens het zogenaamde 'love-hour'.

De metapelet was verantwoordelijk voor orde en netheid in het kinderkuis, de voeding van de kinderen (nadat borstvoeding was beëindigd) en alle andere ver-

zorgende taken. Daarnaast was zij belast met een groot deel van de socialisatie van het kind, bijvoorbeeld het aanleren van tafelmanieren, het leren delen en een groot deel van de voorschoolse educatie. Haar rol werd minder belangrijk zodra de kinderen naar kleuterschool gingen. Toch probeerde men er ook vanaf die tijd voor te zorgen dat de kinderen haar niet helemaal uit het oog verloren.

Al vroeg in de geschiedenis van de kibboets raakte het collectief overnachten ingeburgerd. Dit was het meest controversiële en unieke aspect van de kibboetsopvoeding. In de pioniersjaren golden hiervoor overwegend pragmatische motieven. De gebrekkige huisvesting van de *kibboetsniks* (leden van de kibboets) leidde ertoe dat kinderen niet bij hun ouders maar gezamenlijk de nacht doorbrachten. Dit arrangement garandeerde ook de veiligheid van de kinderen beter (Fölling-Albers, 1988). Later, toen de omstandigheden beter geworden waren, werd collectieve overnachting gelegitimeerd omdat het geacht werd de vrouwenemancipatie en de aanpassing aan een coöperatieve levenswijze te bevorderen. Tot ongeveer 1950 was het collectieve overnachten onbetwist regel. In het zuigelingenhuis en op latere leeftijd in het kinderruis bracht de metapelet de kinderen naar bed. Overigens werd dit na verloop van tijd ook aan de ouders toegestaan. De kinderen sliepen met hun groep leeftijdgenoten in één ruimte.

Het toezicht op de kinderen was 's nachts heel beperkt. In de bestaande literatuur is dit gegeven onderbelicht, maar tegen de achtergrond van het gehechtheidsonderzoek dat verderop zal worden besproken verdient de afwezigheid van gehechtheidsfiguren gedurende de nacht speciale vermelding. Nadat de kinderen naar bed waren gebracht, hield een metapelet of bij toerbeurt één van de ouders toezicht. Daarna was vanaf ongeveer half negen 's avonds tot ongeveer half zeven 's morgens een nachtwaakster (*'night watchwoman'*) verantwoordelijk voor maximaal 60 kinderen. De nachtwaakster hield toezicht via een intercom en door middel van regelmatige rondes langs de kinderruizen. Meestal was de nachtwaakster enigszins bekend met de kinderen (Ben-Yaakov, 1972), maar de rol van nachtwaakster werd op een wekelijkse rotatiebasis aan ieder van de kibboetsmoeders toegewezen. Onder deze omstandigheden kon de nachtwaakster nauwelijks in staat geacht worden sensitief en responsief op signalen van het kind te reageren.

In de jaren zestig beginnen gevoelens van onvrede met het collectief overnachten merkbaar te worden. In die tijd worden ook de familistische tendensen binnen de kibboetsbeweging sterker (Fölling-Albers, 1988; Tiger & Shepher, 1975). In 1954 concludeerde Spiro nog dat het gezin als seksuele, economische, reproductieve en pedagogische eenheid in de kibboets niet bestaat; in 1975 merken Tiger en Shepher op dat het gezin de primaire sociale eenheid van de kibboets is. Vrouwen zouden de motor achter deze 'contrarevolutie' zijn (Spiro, 1979). Moeders entameerden, aanvankelijk tegen de regels en gewoonten in, nieuwe praktijken zoals het *'love hour'*, speciale kinderkleding en in steeds meer kibboetsen ook het thuis overnachten van de kinderen. De kibboetsen moesten zich op den duur ook formeel aan deze veranderingen aanpassen en de toegenomen welvaart maakte de materiële voorzieningen ervoor mogelijk, bijvoorbeeld de bouw van grotere gezinswoningen.

Het familisme ging gepaard met een verminderde aandacht voor de vrouwenemancipatie. Volgens Fölling-Albers (1988) was dit het gevolg van de weigering

van de mannen om de traditionele seksespecifieke beroepsverdeling te doorbreken. Een saillante illustratie van deze beroepsverdeling vormde de rol van metapelet: deze rol werd (en wordt nog steeds) slechts bij hoge uitzondering door mannen vervuld. Ondanks het collectieve opvoedingssysteem zijn ook de vrouwen in de kibboets dubbel belast: met taken als opvoeder en als werknemer. Voor jongere generaties vrouwen vormde dit een weinig aantrekkelijk perspectief, en het moederschap werd steeds meer als primaire activiteit gezien. Daarnaast worden ook biologische en andere meer speculatieve verklaringen voor de opkomst van het familisme gegeven (voor een overzicht zie Liegle, 1980).

Tegenwoordig hebben bijna alle kibboetsen het collectieve overnachten afgeschaft; men is zelfs bereid gebleken grote schulden te maken voor de kostbare aanpassingen van de woningen aan een meer intensief gezinsleven (Melzer & Neubauer, 1988). Ouders hebben ook meer vrijheid gekregen zelf te bepalen hoeveel maanden na de geboorte het kind overdag aan de zorgen van de metapelet wordt overgelaten. Hierdoor komen de belangen van het individu en het gezin steeds meer centraal te staan, en zijn de collectieve belangen niet langer vanzelfsprekend dominant.

De kibboets is een uniek opvoedingsarrangement, met name door het collectief overnachten. Het meervoudig opvoederschap ('*multiple caretaking*'; Rabin & Beit-Hallahmi, 1982) wordt in tal van andere samenlevingen aangetroffen (zie o.a. Morelli & Tronick, 1991; Tronick, Winn & Morelli, 1985; Konner, 1977; Barry & Paxson, 1971). In een wereldwijde steekproef van 183 samenlevingen was echter een systeem van collectief overnachten van kinderen in afwezigheid van hun ouders niet voorhanden (Barry & Paxson, 1971). Het is daarom niet verwonderlijk dat een keur van wetenschappers zich met de vraag heeft beziggehouden welke sociaal-emotionele gevolgen de kibboetsopvoeding heeft.

4. Klassieke evaluaties van de kibboetsopvoeding

Onder deze noemer bespreken we kort enkele invloedrijke studies naar de psychodynamica van de kibboetskinderen en naar de langetermijneffecten van de kibboetsopvoeding.

4.1 Korte-termijneffecten

Volgens Spiro's (1958) antropologische studie naar de persoonlijkheid van de kibboetsleden die geboren en getogen zijn in de kibboets zouden de kibboetskinderen zich vaker door hun opvoeders 'verworpen' voelen en meer geconfronteerd worden met agressie van groepsgenoten. In reactie op de emotionele pijn zouden de kinderen zich meer introvert en afwerend opstellen tegenover kibboetsgenoten en buitenstaanders. In vergelijking met de situatie van geïnstitutionaliseerde opvoeding (Bowlby, 1951) vond Spiro echter ook belangrijke verschillen en kan volgens hem niet van 'emotionele deprivatie' gesproken worden. De tijdelijke separaties van de ouders zouden door de metapelet worden gecompenseerd, terwijl het verdriet als gevolg van het wisselen van metapelet in de eerste levensjaren door de aanwezigheid van de ouders kan worden gedempt. Het meervoudig opvoederschap zou tot diffusere gehechtheidsrelaties leiden die door scheidingservaringen minder sterk worden aangetast. Ook zou de groep leeftijdgenoten als bron en

object van gehechtheid kunnen functioneren. Dit alles brengt Spiro (1958, p.462) tot de karakterisering van de volgroeide kibboetsnik als een “efficient, productive and functioning adult...despite certain indications of insecurity”.

Ook *The Children of the Dream* zoals Bettelheim (1969) de kibboetskinderen noemde, bleken over het algemeen goed aangepaste personen te zijn. Volgens hem zorgde collectieve opvoeding er juist voor dat ze minder ontvankelijk waren voor de psycho-sociale crises zoals Erikson deze voor de Noord Amerikaanse kinderen had beschreven. In de vroegkinderlijke periode zou een evenwicht tussen ervaringen van vertrouwen en van wantrouwen in de omgeving moeten worden bereikt. Volgens Bettelheim heeft het kibboetskind door de grote verscheidenheid van opvoeders minder reden tot vertrouwen dan zijn Noord Amerikaanse leeftijdgenoten. Maar er is ook weinig reden tot wantrouwen: het kind heeft immers continu een opvoeder tot zijn beschikking, terwijl de continue aanwezigheid van leeftijdgenoten de verlatingsangst vermindert. Het leven van de kibboetskinderen wordt in het algemeen minder door uitersten gekenmerkt, aldus Bettelheim (1969), en dit heeft een zekere ‘vlakheid’ in de persoonlijkheid van de volwassenen in de kibboetsen tot gevolg. De collectieve opvoedingsstijl zou aanpassing aan de gemeenschap bevorderen maar de ontwikkeling van een persoonlijke identiteit, emotionele intimiteit en individueel prestatieniveau belemmeren.

De studies van Spiro en Bettelheim waren gebaseerd op participerende observaties van korte duur, en hun conclusies werden dan ook gekritiseerd als anekdotisch en speculatief. Het onderzoek van Rabin (1965) was meer systematisch en breder van opzet. Hij vergeleek op cross-sectionele wijze kibboetskinderen met kinderen uit ‘*moshavim*’ (agrarische gemeenschappen zonder collectieve opvoeding)³. Kinderen, jeugdigen en jongvolwassenen uit de twee samenlevingsverbanden werden aan een batterij testen voor mentale en sociale ontwikkeling onderworpen (o.a. de Griffiths en de Vineland Schalen), om te toetsen of de door Bowlby (1951) beschreven gevolgen van ‘*maternal deprivation*’ ook bij kibboetskinderen zouden optreden. Rabin beschouwde de opvoedings situatie in de kibboets namelijk als een bijzonder geval van ‘*maternal deprivation*’, en noemde het ‘partiële deprivatie’. Rabin constateerde dat de kibboetspeuters een achterstand in sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling hadden. Die achterstand was echter op de leeftijd van tien jaar weggewerkt. De ‘partiële deprivatie’ van de peutertijd was niet pathogeen maar leidde wel tot wat meer angstgevoelens en vijandigheid in sociale relaties. De emotioneel zware peutertijd zou de kibboetskinderen al vroeg onafhankelijk maken, en daardoor minder gevoelig voor losmakingsproblemen in de puberteit (Rabin, 1965).

In het voetspoor van Bettelheim, Spiro en Rabin is meer persoonlijkheidspsychologisch onderzoek in kibboetsen gedaan. Hoewel de empirische gegevens niet altijd convergeren, is de tendens van deze onderzoekingen dat mensen die zijn opgegroeid in de kibboets wat minder emotionele openheid, complexiteit en intensiteit aan de dag leggen en wat meer vijandige gevoelens koesteren. Van psychisch pathogene factoren is echter geen sprake (Berman, 1988).

4.2 Lange-termijneffecten

In één van de weinige longitudinale studies vonden Rabin en Beit-Hallahmi (1982)

dat mensen die opgroeiden in kibboetsen meer angstige gevoelens blijven ervaren en minder diepgaand 'gehecht' lijken aan hun ouders. Zij leidden dat af uit de interviews die ze hielden met de proefpersonen die twintig jaar daarvóór door Rabin (1965) waren onderzocht. Voorts was er enige empirische steun voor de hypothese dat de collectief opgevoede volwassenen minder goed in staat zijn intieme vriendschappen op te bouwen. Als huwelijkspartners deden zij echter niet onder voor hun moshavim leeftijdgenoten. Al met al laat ook deze omvangrijke studie geen dramatische verschillen zien tussen kibboetsleden en personen die in een meer traditionele gezinsomgeving zijn grootgebracht. We moeten hierbij wel aantekenen dat de opzet van deze unieke longitudinale studie enkele methodische tekortkomingen te zien gaf. Zo is het jammer dat de gegevens uitsluitend via relatief weinig diepgravende interviews werden verzameld.

5. Het gehechtheidsonderzoek naar kibboetsopvoeding

De publikatie van Bowlby (1951) over 'maternal deprivation' was een inspiratiebron voor onderzoekers als Spiro, Bettelheim en Rabin. Deze eerste generatie onderzoekers bleef echter nog sterk gericht op de meer klassieke psychoanalyse en de ethologie werd pas in de jaren zeventig en tachtig het belangrijkste referentiekader voor onderzoekers van de kibboetsopvoeding (voor een overzicht van de gehechtheidstheorie zie Van IJzendoorn, 1992).

5.1 Gehechtheidsonderzoek in de jaren zeventig

Maccoby en Feldman (1972) waren de eerste onderzoekers die het gehechtheidsgedrag van kinderen uit de Verenigde Staten met dat van kibboetskinderen vergeleken. Zij gebruikten daarvoor de fameuze Vreemde Situatie – twee scheidingen en herenigingen van opvoeder en kind in een stressvolle omgeving, alsmede een ontmoeting met een onbekende volwassene (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978). De onderzoekers vermoedden dat kibboetskinderen minder intensief aan hun moeder gehecht waren, meer gewend waren aan scheidingen van hun moeder en minder angst voor onbekende personen hadden. Maccoby en Feldman vonden echter geen empirische bevestiging voor deze veronderstellingen. Kibboetskinderen reageerden even heftig op de aan- en afwezigheid van hun moeder als hun leeftijdgenoten uit de Verenigde Staten. Kibboetskinderen lieten zelfs méér in plaats van minder angst voor vreemden zien.

Fox (1977) zocht naar verschillen in gehechtheid met de moeder en met de metapelet. In een aangepaste versie van de Vreemde Situatie werden de kibboetskinderen aan enkele scheidingen en herenigingen van moeder, metapelet en een onbekende volwassene blootgesteld. De kinderen reageerden niet verschillend bij de scheiding van de moeder of bij de scheiding van de metapelet. De metapeletten bleken echter bij de hereniging minder goed in staat het kind te troosten, en de kinderen brachten ook meer tijd bij hun moeders door. Fox (1977) concludeerde dat moeder en metapelet voor de meeste kinderen inwisselbare gehechtheidsfiguren zijn, maar dat ook kibboetskinderen meer aan hun moeder dan aan hun metapelet zijn gehecht.

Maccoby en Feldman (1972) en Fox (1977) konden bij hun observaties nog niet beschikken over het uitgebreide classificatiesysteem van gehechtheidsgedrag in de

Vreemde Situatie (Ainsworth et al., 1978). Wellicht mede daardoor conceptuali- seerden zij gehechtheid teveel als een persoonlijkheidstrekk waarvan de intensiteit moest worden vastgesteld. Tegenwoordig wordt gehechtheid opgevat als een strategie van omgang met emoties in stressvolle situaties en de plaats van de gehechtheidsfiguur in de verwerking van deze emoties. Daarbij is sprake van een drietal fundamentele strategieën: (A) ontkenning van negatieve emoties en vermindering van de gehechtheidsfiguur van wie geen soelaas wordt verwacht, (B) open communicatie over negatieve emoties met de gehechtheidsfiguur en (C) preoccupatie met negatieve emoties en een ambivalente reactie op de gehechtheidsfiguur die tegelijk als bron van spanning en als mogelijke 'redder in de nood' wordt beschouwd (Main, 1990). De classificatie van het gehechtheidsgedrag in de Vreemde Situatie is op deze drie fundamentele strategieën geënt. Kinderen worden zo onderscheiden in drie groepen: (A) angstig-vermijdend gehechte opvoeder-kind paren, (B) veilig gehechte dyaden en (C) angstig-ambivalent gehechte paren. Het gehechtheidsonderzoek in de jaren tachtig maakt gebruik van deze opvatting over gehechtheid als strategisch en relationeel kenmerk.

5.2 Gehechtheidsonderzoek in de jaren tachtig

Sagi, Lamb, Lewkowicz, Shoham, Dvir en Estes (1985) observeerden éénjarige kibboetskinderen met hun ouders en met hun metapelet in de Vreemde Situatie en classificeerden de gehechtheidsrelaties in de drie hiervoor genoemde categorieën: (A) angstig-vermijdend, (B) veilig en (C) angstig-ambivalent gehecht. De resultaten waren opzienbarend: kibboetskinderen waren veel minder vaak veilig, of zelfs angstig-vermijdend gehecht, maar veel vaker angstig-ambivalent gehecht dan leeftijdgenoten uit de Verenigde Staten of uit een Israëlische stadsomgeving. Dergelijke verschillen werden niet gevonden tussen de gehechtheidsclassificaties van de moeders en de metapeletten. Overigens bleek hier ook weer dat gehechtheid geen persoonlijkheidstrekk maar een relationeel kenmerk is: uit de gehechtheidsclassificaties met de moeders kon niet worden afgeleid wat de gehechtheidsclassificaties met de metapeletten waren.

Het belangrijkste resultaat uit de studie van Sagi et al. (1985) was zoals gezegd de oververtegenwoordiging van angstig-ambivalente gehechtheidsrelaties in de kibboets. Wat is de verklaring voor deze oververtegenwoordiging? De studie was uitgevoerd in kibboetsen met het traditionele systeem van collectief overnachten. Juist een dergelijk pedagogisch arrangement wijkt sterk af van wat uit het oogpunt van de gehechtheidstheorie een adequate opvoedingsomgeving vormt: er is sprake van discontinuïteit in opvoeders die zich met het kind bezighouden en 's nachts is er geen gehechtheidsfiguur beschikbaar. Op theoretische gronden kunnen we dergelijke omstandigheden aanmerken als antecedenten van angstig-ambivalente gehechtheid (Ainsworth et al., 1978). Sagi, Van IJendoorn, Aviezer, Donnell & Mayseless (1992) vergeleken daarom kinderen uit kibboetsen met collectieve overnachting, met kinderen uit kibboetsen met thuisovernachting. Moeders, kinderen en metapeletten uit de twee typen kibboetsen waren volstrekt vergelijkbaar op een reeks relevante variabelen zoals temperament, ziekte van het kind, kwaliteit van de zorg in de kinderhuizen, attitudes van de moeder ten aanzien van de zorg in de kinderhuizen, biografische achtergronden van de moeders. Wel werd een belang-

rijk verschil gevonden in gehechtheid van moeder en kind: moeder-kindparen uit de kibboetsen met collectieve overnachting waren veel vaker angstig-ambivalent gehecht dan de paren uit de kibboetsen met thuisovernachting. In feite werd alleen in het collectieve arrangement een sterk afwijkende verdeling van gehechtheidsclassificaties gevonden. Collectief overnachten heeft vaker angstig-ambivalente gehechtheidsrelaties tussen moeders en kinderen tot gevolg dan arrangementen waarbij thuis wordt overnacht. Door het nachtarrangement van hun kibboetsen is de reactie van de moeders op signalen van hun kinderen inconsistent responsief. Overdag zijn ze beschikbaar of is er een vertrouwde vervangster, maar 's nachts laten ze het afweten. Inconsistente responsiviteit is eerder als een belangrijke antecedent van angstig-ambivalente gehechtheid aangemerkt (Ainsworth et al., 1978).

5.3 De sociaal-emotionele ontwikkeling van kibboetskleuters

Rabins (1965) idee van de partiële deprivatie die jonge kibboetskinderen zou teisteren is eigenlijk heel treffend bevestigd en nader gespecificeerd in het recente gehechtheidsonderzoek. De vraag is nu of de gevolgen van een angstig-ambivalente gehechtheid ook op de wat langere termijn zichtbaar zijn. Deze vraag is op twee verschillende manieren aangepakt. Oppenheim, Sagi en Lamb (1988) onderzochten de voorspellende waarde van de gehechtheidsclassificaties voor de afzonderlijke relaties van het kind met de moeder, de vader en de metapelet. Van IJzendoorn, Sagi, en Lambermon (in druk) bekeken de invloed van de kwaliteit van het *netwerk* van gehechtheidsrelaties op de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Oppenheim et al. (1988) testten en observeerden een groot aantal van de proefpersonen uit de studie van Sagi et al. (1985), maar dan in de kleuterleeftijd. Als baby's waren de kinderen in de Vreemde Situatie met hun moeder, vader en metapelet geobserveerd. In de kleuterleeftijd werd een breed spectrum van sociaal-emotionele vaardigheden vastgesteld, onder andere aan de hand van de *California Child Q-Set* (ego-veerkracht en -controle), de *Preschool Behavior Q-Sort* (interpersoonlijk gedrag) en de *Peer Play Scale* (niveau van spel met andere kinderen). Oppenheim et al. (1988) vonden geen verschillen in sociaal-emotionele ontwikkeling tussen veilig gehechte moeder-kind paren en angstige gehechte dyaden. Datzelfde gold voor de gehechtheid van vader en kind. Alleen de gehechtheidsrelatie met de metapelet leek van invloed te zijn: kinderen met een veilige relatie met hun metapelet bleken empathischer, dominanter, doelgerichter, onafhankelijker en gevoelsmatig minder geblokkeerd te zijn dan kinderen die angstig-ambivalent aan hun metapelet waren gehecht.

In een opvoedingsomgeving met meerdere opvoeders mag men veronderstellen dat de verschillende gehechtheidsrelaties van het kind elkaar beïnvloeden. De voorspellende waarde van de afzonderlijke relaties zou weleens geringer kunnen zijn dan die van een combinatie van de relaties (Tavecchio & Van IJzendoorn, 1987). In samenwerking met Sagi werd daarom een maat voor de veiligheid van het netwerk van gehechtheidsrelaties ontwikkeld (Van IJzendoorn et al., in druk). Twee typen netwerken werden onderscheiden: het gezinsnetwerk, bestaande uit de gehechtheidsrelaties met vader en moeder en het uitgebreid netwerk, bestaande uit de relatie met vader, met moeder en met de metapelet. De mate van veiligheid van

het gezinsnetwerk en die van het uitgebreide netwerk werden gerelateerd aan de indicatoren van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kibboetskleuters uit de Oppenheim et al. (1988) studie. Hoewel de afzonderlijke relaties van het kind met zijn ouders niet aan de sociaal-emotionele ontwikkeling waren gerelateerd (Oppenheim et al., 1988) bleek dat wel het geval te zijn voor de kwaliteit van het gezinsnetwerk. De veiligheid van het uitgebreide netwerk voorspelde de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kleuter-periode zelfs heel adequaat. Ook in de kibboets blijken angstige gehechtheidsrelaties hun stempel op de verdere ontwikkeling te drukken, zeker wanneer het netwerk van gehechtheidsrelaties door onveiligheid wordt gekarakteriseerd.

6. Discussie en conclusies

Onze schets van de historische achtergronden van de kibboetsopvoeding laat zien dat dit systeem van collectieve opvoeding grote veranderingen heeft ondergaan. Aanvankelijk waren de kibboetsen op ideologische gronden maar ook uit economische overwegingen radicaal gecollectiviseerd. De kinderhuizen en het collectief overnachten vormden het symbool van de vrouwenemancipatie en van de ondergang van het traditionele gezin. In de kibboets zou een nieuwe en autonome mens moeten opgroeien, die zijn individuele behoeften en belangen graag aan het collectief ondergeschikt zou maken. In feite werd in de kibboetsbeweging een uniek, grootschalig natuurlijk experiment met collectieve opvoeding doorgevoerd.

Enerzijds kan het experiment met de collectieve opvoeding als mislukt worden beschouwd. Het gezin liet zich niet zo makkelijk uit de leefwereld van de kibboetsniks verjagen. De ouders zelf begonnen hun rechten als opvoeders te claimen, bijvoorbeeld door de introductie van het 'love hour'. Het familisme, dat hogere prioriteit aan het gezin wilde geven, bewerkstelligde de afschaffing van het systeem van collectieve overnachting. Sinds enkele jaren zijn er nauwelijks meer kibboetsen waarin de kinderen de nacht buitenshuis doorbrengen. Onderzoek naar de sociaal-emotionele gevolgen van kibboetsopvoeding heeft laten zien dat er ook geen nieuwe mens was geschapen: de kibboetskinderen waren als volwassenen doorgaans nauwelijks verschillend van hun leeftijdgenoten die in 'normale' gezinsverbanden werden grootgebracht. In hun kinderjaren waren de kibboetskinderen die opgroeiden onder het regime van collectieve overnachting zeker niet onafhankelijker.

Integendeel, het collectieve overnachten bleek schadelijk te zijn voor een evenwichtige sociaal-emotionele ontwikkeling en de kinderen angstiger, geremder en afhankelijker te maken.

Anderzijds zijn er ook redenen waarom men het experiment met collectieve opvoeding als geslaagd kan beschouwen. Afgezien van de al te radicale praktijk van collectieve overnachting heeft de kibboetsbeweging wel aangetoond dat de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van jonge kinderen met succes door meerdere personen kan worden gedeeld. Sinds jaar en dag is het meervoudig opvoederschap in de kibboets ingeburgerd en is kinderopvang – of liever: kinderopvoeding – buiten het gezin een vanzelfsprekende zaak. Ouders en metapeletten blijken in staat op relatief harmonieuze wijze hun opvoedingsverantwoordelijkheden te verdelen, en zonder veel wrijvingen de opvoeding van zelfs de aller-

jongste kinderen samen vorm te geven. Schadelijke effecten van dergelijke omvangrijke 'kinderopvang' buitenshuis zijn niet merkbaar; in kibboetsen zonder collectieve overnachting worden evenveel angstige gehechtheidsrelaties aangetroffen als in 'doorsnee' gezinnen. In tegenstelling tot het 'moderne' Westen stelt de kibboets-samenleving ouders in staat werk en opvoeding zonder veel problemen te combineren.

Twee factoren dragen bij tot dit succes van de gezinsgeoriënteerde kibboetsopvoeding. Ten eerste is langdurige 'kinderopvang' een vanzelfsprekende en voor iedereen toegankelijke zaak. Werkende moeders hoeven geen schuldgevoelens over hun keuze voor een combinatie van werk en opvoeding te ontwikkelen om de eenvoudige reden dat alle vrouwelijke kibboetsniks deze keuze maken. Kinderopvang en werk buitenshuis zijn geen particulier initiatief maar een collectief goed. Ten tweede is de kwaliteit van de kinderopvang in de kibboets relatief hoog. De materiële voorzieningen voor kinderopvang zijn doorgaans excellent, de ratio van het aantal metapeletten op het aantal kinderen bijzonder gunstig, en het groepsverband van de kinderen zeer stabiel. Ook de continuïteit van de persoon van de metapelet in het leven van het kind is groot: in tegenstelling tot de meeste Nederlandse kinderdagverblijven proberen moderne kibboetsen leidster en kind de eerste drie jaar bij elkaar te houden. Wel is de status van de metapeletten nog onvoldoende; hiermee hangt samen dat deze rol bijna uitsluitend door vrouwen wordt vervuld.

Onze conclusie is dat het kibboetsonderzoek treffend laat zien waar de mogelijkheden en de grenzen liggen van een opvoedingsarrangement met meerdere opvoeders die de zorg voor het kind delen. De responsiviteit en toegankelijkheid van gehechtheidsfiguren tijdens de nacht zijn onontbeerlijk voor een evenwichtige sociaal-emotionele ontwikkeling. Wellicht is dit de reden waarom in diverse Afrikaanse culturen de praktijk van meervoudig opvoederschap al eeuwen en eeuwen standhoudt. Hier streeft men er naar om kinderen in de onmiddellijke nabijheid van hun belangrijkste gehechtheidsfiguur, de moeder, te laten slapen (Morelli & Tronick, 1991).

Noten

1. Dit artikel werd mede mogelijk gemaakt door een pioniersubsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) aan M.H. van IJendoorn. De auteurs zijn hun Israëlische collega's Avi Sagi en Ora Aviezer erkentelijk voor hun informatie over de kibboetsopvoeding.
2. Zowel de psychoanalyse als het behaviorisme onderschreven het belang van voeding voor het ontstaan van de emotionele band tussen moeder en kind. Bowlby's (1969/1989) gehechtheidstheorie biedt een alternatief voor deze opvatting van gehechtheid als '*secondary drive*'.
3. *Moshav* is de aanduiding voor een nederzetting in Israël waarin op coöperatieve basis landbouw wordt bedreven. Het onderscheid met een *communale* samenlevingsstructuur is dat het bij *moshavim* gaat om samenwerking tussen *families* die het land in eigen bezit houden en die zelf voor hun kinderen zorgen. De moeder is verantwoordelijk voor de kinderen, geen ander. Op andere aspecten zijn de verschillen minimaal.

Literatuur

- Ainsworth, M D S , Blehar, M C , Waters, E & Wall, S (1978) *Patterns of attachment* Hillsdale, NJ Erlbaum
- Barry, H & Paxson, L M (1971) Infancy and early childhood Cross-cultural codes 2 *Ethnology*, 10, 466-508
- Ben-Yaakov, Y (1972) Methods of kibbutz collective education during early childhood In J Marcus (Ed), *Growing up in groups* (p 197-295) London Gordon & Breach
- Berman, E (1988) Communal upbringing in the kibbutz The allure and risks of psychoanalytic utopianism *Psychoanalytic Study of the Child*, 43, 319-335
- Bettelheim, B (1969) *The children of the dream* London Thames & Hudson
- Bowlby, J (1951) *Maternal care and mental health* Geneva WHO
- Bowlby, J (1969/1989) *Attachment* London Penguin, 2e druk
- Folling-Albers, M (1988) Erziehung und Frauenfrage im Kibbutz In W Melzer & G Neubauer (Eds), *Der Kibbutz als Utopie* (p 88120) Weinheim & Basel Beltz
- Fox, N (1977) Attachment of kibbutz infants to mother and metapelet *Child Development*, 48, 1228-1239
- Konner, M (1977) Infancy among the Kalahari desert San In P H Leiderman, S R Tulkin & A H Rosenfeld (Ed), *Culture and infancy* (p 287-328) New York Academic Press
- Liegle, L (1974) *Gezin en gemeenschap in de kibboets* Utrecht/Antwerpen Spectrum
- Liegle, L (1980) Neuere Veröffentlichungen zur Erziehung im Kibbutz *Zeitschrift für Pädagogik* 26, 921-929
- Maccoby, E E & Feldman, S S (1972) Mother-attachment and stranger reactions in the third year of life *Monographs of the society for research in child development*, 37, nr 1
- Main, M (1990) Cross cultural studies of attachment organization Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies *Human Development*, 33, 48-61
- Melzer, W (1988) Die Bedeutung von Utopien für die Genese der Kibbutzim und ihres Erziehungsarrangements In W Melzer & G Neubauer (Eds), *Der Kibbutz als Utopie* (p 38-69) Weinheim & Basel Beltz
- Melzer, W & Neubauer, G (1988) Was ist ein Kibbutz? Theoretischer Anspruch und Wirklichkeit-Erfahren in Kibbutz Ayeleth Hashahar In W Melzer & G Neubauer (Eds), *Der Kibbutz als Utopie* (p 24-37) Weinheim & Basel Beltz
- Morelli, G A & Tronick, E Z (1991) Efé multiple caretaking and attachment In J L Gewirtz & W M Kurtines (Eds), *Intersections with attachment* (p 41 51) Hillsdale, NJ Erlbaum
- Oppenheim, D , Sagi, A & Lamb, M E (1988) Infant-adult attachments on the kibbutz and their relation to socioemotional development 4 years later *Developmental Psychology*, 24, 427-433
- Rabin, A I (1965) *Growing up in the kibbutz* New York Springer
- Rabin, A I & Beit-Hallahmi, B (1982) *Twenty years later Kibbutz children grown up* New York Springer
- Sagi, A , IJzendoorn, M H van, Aviezer, O , Donnell, F & Mayselless, O (1992) *Sleeping out of home in a kibbutz communal arrangement It makes a difference for infant mother attachment* Haifa Department of Psychology
- Sagi, A , Lamb, M E , Lewkowicz, K S , Shoham, R , Dvir, R & Estes, D (1985) Security of infant mother, -father, and -metapelet attachments among kibbutz-reared israeli children In I Bretherton & E Waters (Eds), *Growing points of attachment theory and research* (p 257-275) Monographs of the Society for Research in Child Development
- Selter, F J M (1977) *Kibboets gezin en gelykheidsideaal* Assen Van Gorcum
- Spiro, M E (1954) Is the family universal? *American Anthropologist*, 56, 839-846
- Spiro, M E (1958) *Children of the kibbutz* Cambridge, Mass Harvard University Press
- Spiro, M E (1979) *Gender and culture Kibbutz women revisited* Durham, N Car Duke University Press
- Tavecchio, L W C & Van IJzendoorn, M H (Eds) (1987) *Attachments in social networks* Amsterdam Elsevier Science
- Tiger, L & Shepher, J (1975) *Women in the kibbutz* New York & London Harcourt Brace Jovanovich

Tronick, E.Z., Winn, S. & Morelli, G.A. (1985). Multiple caretaking in the context of human evolution: Why don't the Efé know the western prescription for child care? In M. Reite & T. Field (Eds.), *The psychobiology of attachment and separation* (p.293-322). Orlando: Academic Press.

Van IJzendoorn, M.H. (1992). Het stempel van ouders op de gehechtheid van het kind. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 8, 166-178.

Van IJzendoorn, M.H., Sagi, A. & Lambermon, M.W.E. (in druk). The multiple caretaker paradox. Some data from Holland and Israel. In R.C. Pianta (Ed.), *Relationships between children and non-parental-adults*. New Directions in Child Development. San Francisco: Jossey-Bass.

Adres van de auteurs: drs. C. Schuengel en prof.dr. M.H. van IJzendoorn, Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Algemene Pedagogiek, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.